

ҲУҚУҚШУНОС ШАХСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Б. М. Умаров

ТДПУ, “Амалий психология” кафедраси профессори,
психология фанлари доктори

С. О. Раҳимова

ТДПУ, Педагогика ва психология мутахассислиги магистранти

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются особенности индивидуально-психологической характеристики юристов, работающих в правоохранительных органах.

Ключевые слова: правовая деятельность, социализация, правовое сознание, личность, профессиональная деятельность, интеллект, смысловое восприятие.

ABSTRACT

The article examines the features of the individual psychological characteristics of lawyers working in law enforcement agencies.

Keywords: legal activity, socialization, legal consciousness, personality, professional activity, intellect, semantic perception.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизими фаолиятининг самарадорлиги ва сифатини ошириш – ҳуқуқшунос шахсининг индивидуал-психологик хусусиятларини, шахсий фазилатларини, уларнинг касб талабларига мувофиқлигини ҳар томонлама ўрганишни назарда тутди¹. Прокурорлар, терговчилар ва суд органлари ходимлари фаолиятини ўрганиш бўйича ўтказилган тадқиқотлар бу соҳа ходимларида касбий яроқлилик хусусиятларининг бешта асосий омилини, шу жумладан, профессионал аҳамиятга эга бўлган ижтимоий-психологик ва индивидуал-психологик хусусиятларни кўрсатиб ўтиш имкониятини беради.

1.Юрист шахсининг юқори даражадаги ижтимоийлашув омили. Бу омил ҳуқуқшунослик касбий фаолиятининг кучли жисмоний ва руҳий зўриқишга,

¹ Умаров Б.М. Ҳуқуқшунослик фаолияти психологияси. Тошкент, 2005. Б.77.

экстремал шароитларда амалга оширишга йўналтирилган меъёрий хатти-ҳаракатлар билан бевосита боғлиқлиги бўйича, касбий яроқлиликнинг асосий омилларидан бири сифатида кўриб чиқиш мумкин.

Ушбу омилни ташкил этувчи ҳуқуқшуноснинг профессионал муҳим шахсий индивидуал-психологик хусусиятлари қуйидагиларни ташкил этади:

- ҳуқуқий онгнинг юқори даражада ривожланганлиги (умумий ва касбий);
- касбий фаолиятни рағбатлантириш соҳасида ижтимоий аҳамиятга эга мотивларнинг устунлиги хусусан: одамларга ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, адолатни ўрнатиш, жиноятга қарши туриш, қонун устуворлигини қатъий ҳимоя қилиш, меҳнат фаолиятида муваффақиятга эришиш, ўз имкониятларини тўлиқ рўёбга чиқаришга интилиш, касбий обрўга эга бўлиш ва ҳамкасблар орасида ҳурмат ва бошқалар;

- ҳалоллик, принципларига содиқлик, фуқаролик жасорати, бурч ҳисси, виждонлилик;

- масъулият, мажбурият, меҳнатсеварлик, қатъий интизом, аниқлик.

Қуйидаги фазилатлар эса ҳуқуқшунос шахсининг касбий яроқсизлигидан далолат беради: ноахлоқий фазилатларга эғалик, инсофсизлик, касбий фаолиятига масъулиятсиз муносабат, интизомсиз, алкоголизмга мойиллик, носоғлом турмуш тарзи ва бошқалар.

2. Ҳуқуқшунос шахсининг ҳиссий ва иродавий барқарорлиги омил.
Ҳуқуқшунос шахсининг ҳиссий ва иродавий барқарорликни таъминлайдиган ақлий хусусиятлар мажмуасига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- касбий фаолиятга юқори даражадаги қобилиятлилик
- узоқ муддатли, кучли жисмоний ва ортиқча ақлий фаолият талаб қилинадиган ҳолатларга чидамлилик;

- узоқ муддатли, кучли жисмоний ва ортиқча ақлий фаолият талаб қилинадиган ҳолатларда мақсадга интилувчанлик ва маҳсулдорликни намоён қилиш қобилияти;

- стрессга чидамлиликнинг юқори даражаси, ҳис-туйғулар ва хатти-ҳаракатлар устидан ўзини ўзи бошқариш қобилияти;

- касбий фаолиятда ўз-ўзидан пайдо бўладиган импульсив реакцияларни жиловлаш қобилияти.

Шахсининг ривожланган адаптив хусусиятлари (куч-қувват, фаоллик, чидамлилик, ирдавйлик, мослашувчанлик), асаб тизимининг ривожланган адаптив хусусиятлари - куч, мувозанат, ҳаракатчанлик, фаоллик, асаб жараёнлари динамизми.

Ҳуқуқшунослик касбий фаолиятида қуйидаги шахс хусусиятлари салбий баҳоланади: стрессга қаршилиқнинг паст даражаси, умидсизликка чидамлилиқнинг пасайиши, ҳаддан ташқари ҳиссий таранглик, тажовузкорлик, ҳаракатларнинг импульсивлиги, невротик аломатлар, асабий жараёнларда тез чарчаш.

3. *Ҳуқуқшунослик касби эгасининг когнитив қобилиятлари ва интеллектуал ривожланишининг юқори даражаси омили.* Бу қуйидаги психологик фазилатларни ўз ичига олади:

- юқори даражадаги интеллект, аналитик ва синтетик тафаккур, мавҳумлик, мулоҳаза юритиш қобилияти;
- мулоҳазакорлик, бағри кенглик, мустақиллик, мақсад сари интилувчанлик, танқидий тафаккур, башоратли фикрлаш;
- дунёқараш кенглиги, билимдонлик;
- ўзига хос тасаввур, кузатиш, идрок, сезги;
- кучли хотирага эгалик, керакли маълумотларни тезда янгилаш имконияти;
- диққатни жамлаш қобилияти, диққатнинг юқори консентрацияси ва унинг бир объектдан иккинчисига тез ўтиши;
- ривожланган семантик идрок;
- юқори ақлий қобилият, ўрганиш, билиш қобилияти, янгиликларни қабул қила олиш.

Аксинча, ақлий қобилиятнинг сустлиги, когнитив фаоллик фаоллик даражасининг пасайиши, ақлу-заковатнинг етарли эмаслиги, суст ривожланган тасаввур, хотиранинг заифлиги кабилар ҳуқуқшунос касбий фаолиятининг юқори самарадорлигига салибӣ таъсир кўрсатади.

4. *Ҳуқуқшуноснинг коммуникатив компетенлик омили.* Ушбу омил қуйидаги хусусиятларни ўз ичига олади:

- мулоқотнинг турли иштирокчилари билан психологик алоқа ўрната олиш ва давом эттириш, мулоқот жараёнида психологик ва коммуникатив тўсиқларни бартараф этиш қобилияти;
- идрок этиш, суҳбатдошнинг хатти-ҳаракатларини, психофизиологик ҳолатларини тўғри талқин қилиш ва унинг ички дунёсини тушуниш, ҳақиқий ва ёлғон гувоҳликларни фарқлай олиш қобилияти;
- вербал ва невербал мулоқот воситаларини, шу жумладан шахслараро муносабатларда ва оммавий нутқ сўзлашда коммуникатив таъсир воситаларидан оқилона фойдалана билиш;

- оғзаки нутқ маданияти, сўзларнинг равлонлиги аниқлиги, тушунарлилиги, ишонарлилиги, ифодалилиги ва образлилиги, ёзма нутқнинг эса, равлонликни назарда тутувчи нутқ маданиятининг ривожланганлиги;

- хушмуомалалик, сезгирлик, мулоқот иштирокчиларини хурмат қилиш, диққат-эътиборлилик ва хайрихоҳ муносабатда бўлиш, суҳбатдошни тинглаш қобилияти, эмпатия (суҳбатдошнинг тажрибаларига ҳиссий муносабатда бўлиш) қобилияти;

- мулоқотдаги зиддиятли вазиятларда адекват хулқ-атвори танлаш ва амалга ошириш қобилияти, коммуникатив ўзаро таъсир стратегияси, мослашувчанлик, мавжуд шароитларга қараб, мулоқот услубини ўзгартириш, мулоқот иштирокчисига назорат қилувчи таъсир кўрсатиш қобилияти;

- ўзини адекват баҳолай олиш қобилияти;

- ҳазилкашлик қобилияти².

Ҳуқуқшуноснинг коммуникатив хулқ-атвори сезиларли даражада мураккаблаштирадиган, унинг самарадорлигини пасайтирадиган фазилатлар сирасига - изоляция (аутизм), мулоқот иштирокчиларининг муаммоларига, тажрибаларига эътибор қаратмаслик, манманлик, мағрурлик, сезгирликни яққол намоён этиш, зиддиятлилик, тажовузкорлик, ҳиссий беқарорлик, импульсивлик, вербал ва невербал мулоқот усуллари яхши билмаслик.

5. Ташкilotчилик қобилияти омили. Бундай қобилият ҳуқуқшуноста касбий фаолият туридан қатъи назар, профессионал мулоқот жараёнида мулоқотга киришиш керак бўлган турли субъектларга назорат таъсирини ўтказиш имкониятини беради³. Шундай экан, ҳуқуқшунос, айниқса бошқарувчи ҳуқуқшунос, чуқур касбий билим ва тажриба билан бир қаторда қуйидаги фазилатларга эга бўлиши талаб этилади:

- самарадорликка интилиш;

- мустақиллик, ташаббускорлик, тадбиркорлик;

- қатъиятлилик, мақсадга сари йўналганлик, ўзига ишонч, мотивацион соҳада муваффақиятга интилиш мотивларининг устунлиги;

- стрессга бардошлилик;

- ўз ҳаракатлари учун масъулият ҳиссининг юқорилиги;

- фикрлашдаги мослашувчанлик, фаолиятни башорат қилиш ва режалаштириш, ўз қўл остидагиларнинг имкониятлари ва психологик

² Васильев В.Л. Юридическая психология. СПб.: «Питер», 2000. 132 бет.

³ Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. М.: 2001. 24 бет.

хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда вазифаларни тақсимлаш каби таҳлилий кўникмаларнинг ривожланганлиги;

- ривожланган коммуникатив фазилатлар, одамлар билан психологик алоқа ўрнатиш қобилияти, ақл-идроклилик, бўйсунувчиларнинг хатти-ҳаракатларини башорат қилиш, уларнинг ҳаракатлари мотивларини англаб етиш ва тушуниш қобилияти, бошқаларга нисбатан хайрихоҳлик, улар билан муносабатларда психологик такт;

- қўшимча фаолият жараёнининг бориши ва натижаларини назорат қилиш қобилияти, танқидийлик, бўйсунувчиларга нисбатан талабчанлик;

- жамоага бошқарув таъсирини ўтказиш, қўл остидагиларнинг ишни бажаришга ундаш ва рағбатлантириш, уларни йўналтириш ва қувват билан "зарядлаш" қобилияти. Назаримизда шахс хислатларининг ушбу гуруҳи ташкилотчилик қобилиятининг бошқа таркибий қисмлари орасида марказий ўринни эгаллайди.

Ҳуқуқшуноснинг ташкилотчилик имкониятларини, бошқа шахсларга таъсир ўтказиш самарадорлигини сезиларли даражада пасайишига олиб келадиган фазилатлар, айниқса у раҳбар лавозимини эгаллаган бўлса, тажовузкорлик, ҳиссий беқарорлик, пассивлик, масъулиятсизлик, ҳаддан ташқари шубҳаланувчанлик, ташвиш, ақлнинг тараққиётнинг пасатлиги, ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ҳокимиятга бўлган иштиёқ, одамларни менсимаслик ва б.қ.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, ҳуқуқ-тартибот тизими ходимлари шахсининг ўзига хос ижтимоий-психологик ва индивидуал-психологик хусусиятлари фаолият самарадорлигини белгилашда муҳим аҳамият касб этади ва айрим шахс хислатлари эса улар фаолиятининг сифатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

REFERENCES

1. Васильев В.Л. Юридическая психология. СПб.: «Питер», 2000. стр.132.
2. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. М.: 2001. стр.24.
3. Умаров Б.М. Ҳуқуқшунослик фаолияти психологияси. Тошкент, 2005. Б.77.
4. Khasanova, A. R., & Ismailova, N. I. Mutual coordination of sensorimotor activity for physical development of children with autism spectrum disorders.
5. Ismailova, N., & Grahova, S. Mythological stories about house-spirit: Themes, structure, psychological particularities.

6. Ismailova, N., Panfilov, A., Ljdokova, G., & Farhatovich, K. Gender aspects of confounding factors in the preparation of powerlifters.
7. Ismailova, N., & Grahova, S. Bylichkas in folklore for children: Psychology of being.
8. Gaifullina, N., Ismailova, N., Makarova, O., Panfilov, A., & Ljdokova, G. Individual psychological singularities of persons with disabling diseases.
9. Ismailova, N., Tsagarelli, Y., & Shumikhin, S. (2017). Computerised system to rate junior athletes' psycho-emotional stability in team and individual sport disciplines. *SCOPUS00403601-2017-8-SID85039420339*.
10. Ismailova, N., Ljdokova, G., Panfilov, A., Gaifullina, N., & Makarova, O. (2015). Individual psychological singularities of persons with disabling diseases. *SCOPUS-2015-7-1-SID84922724007*.
11. Tashkent, D. S., Abduazizova, V., & Komilova, G. (2021). Health-Saving Problems of Children and Adolescents in Emergency Situations. *Biomedical Journal of Scientific & Technical Research*, 38(4), 30634-30636.
12. Камилова, Н. Г., & Соипова, М. Л. (2020). Правовые и социокультурные основы интеграции в общество детей с ОВЗ в Узбекистане. In *Инклюзивное образование и психолого-педагогическое сопровождение лиц с ОВЗ и инвалидов: от раннего возраста до профессиональной подготовки. Региональные практики и модели* (pp. 96-103).
13. Шарипова, Д. Д., & Камилова, Н. Г. (2020). Развитие действенной мотивации к здоровому образу жизни у неорганизованной молодежи как эффективный путь становления личности. In *Современная реальность в социально-психологическом контексте-2020* (pp. 71-74).
14. Комилова, Н. Г., & Шарипова, Д. Д. (2018). Повышение эффективности формирования идеологического иммунитета у молодёжи. *Наука и образование сегодня*, (4 (27)), 58-59.
15. Камилова, Н. Г., & Парпиева, Ш. А. (2018). Деформации ценностно-смысловой системы как фактор дезадаптации личности подростка. In *Образование как фактор развития интеллектуально-нравственного потенциала личности и современного общества* (pp. 196-201).
16. Камилова, Н. Г., & Инагамова, Л. У. (2016). Психологические особенности конфликтности во взаимоотношениях студенческой молодежи. In *Личность в современном мире* (pp. 109-113).

17. Khayitov, O. E. (2022). Leading Factors in the Psyche of Adolescent Girls Gymnasts. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(1), 610-615.
18. Khayitov, O. E. (2022). Socio-Psychological Views of Eastern Thinkers and Scholars on Management. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(1), 184-189.
19. Хайитов, О. Э. (2020). Моделирование психологической компетентности руководителя: концептуальный эмпирический анализ. *Academic research in educational sciences*, (3), 526-540.
20. Ҳайитов, О. Э. (2020). Раҳбарда психологик компетентликни ривожлантиришнинг комплекс модели. *Academic Research in Educational Sciences*, 1(2), 120-136.
21. ҲАЙИТОВ, О. (2019). Психологик компетентликни шакллантиришга замонавий ёндашув (назарий жиҳат). *Фан-Спортга*, (1), 59-64.
22. Хайитов, О. Э. (2019). Научное обоснование формирования социального статуса молодежи в контексте акмеологических взглядов. *Вопросы педагогики*, (11-1), 261-264.
23. Каримова, В. М., & Ҳайитов ОЭ, О. Г. Иқтисодий психология ва психологик иқтисод тўғрисида. *Иқтисодиёт ва таълим*, 2007(4), 145-150.
24. Hayitov, O. E., & Eshboev, A. O. (2019). Sports marketing in Uzbekistan: problems and prospects. *Economics*, (5), 43.
25. HAYITOV, O. E. (2021). CHARACTERISTIC OF STRUCTURAL COMPONENTS OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCY OF A LEADER. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(1), 119-131.
26. Ҳайитов, О. Э. (2021). РАҲБАР ПСИХОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИНГ ТАРКИБИЙ КОМПОНЕНТИ: УСТУВОР ПСИХОЛОГИК СИФАТЛАРДАН ИЖТИМОЙ ЙЎНАЛГАНЛИК САРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 1212-1226.
27. Эшбоевич, Х. О. (2020). ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ЎРТА БЎҒИН РАҲБАРИ ПСИХОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШНИНГ КОМПЛЕКС МОДЕЛИ. *Современное образование (Узбекистан)*, (9 (94)), 38-47.
28. Исаева, У., & Джалилова, С. (2018). The usage of new pedagogical technologies in lessons. *Молодой ученый*, (5), 169-171.

29. Халикова, Ш. Т. (2021). РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ. *Проблемы науки*, 9(68), 62-64.
30. Халикова, Ш. Т., & Саматова, З. К. (2021). ВЛИЯНИЕ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ. “ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G’OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR”, 503-505.

